

Zay Balázs

A „NŐVÉREK” TITKA

Ferenczy Noémi „Nővérek” című kartonjáról

A szentendrei Ferenczy Múzeum őrzi a NŐVÉREK címet viselő kartont. Rejtélyes alkotás, amely mégis sokat elmond alkotójáról, s különösen fontos szerepe van az életmű egészének megértése szempontjából.

A 201x154 centiméteres kartont egyszerű, kettős keret övezi mind a négy oldalán. Dús levelek között, faágakon ül nyolc nőalak. A képnek nincs háttere: a nyolc nőalakot körülvevő ágak, gallyak, falevelek az egész képfelületet beborítják. Egy-egy vastagabb faág indul ki a kép mind a négy sarkából az ábrázolás középpontja irányába, de még előbb kanyargó, hullámvonalas mozgásba kezd mindegyik, s feloldódik az izzó vörös falevelek sűrűjében.

Középen, a középvonal alatt helyezkedik el a két főalak. Két karcsú nő, valamelyest egymás felé fordulva ülnek egymás mellett, egyikük két kezét a térdére teszi, másikkal jobbjaival átkarolja nővére vállát, bal kezét ő is a térdén nyugtatja. Hat másik nőalak veszi őket körül fordított U alakban: a bal oldaliak jobb felé, a jobb oldaliak balra fordulnak. Ha kitekint is némelyikük merengő tekintettel a képmezőből, néhányuk a főalakra néz, így a kép szemlélőjének tekintetét a főágak vonalán s a mellékalakok testtartásán túl ez is a két középponti alakra irányítja. A nyolc szőke nő mindegyike hosszú, fekete ruhába öltözött, kivéve a jobb oldali főalakot: rajta ugyanolyan szabású sötétkék ruha van. Legtöbbjük enyhén előrehajolva ül: testtartásuk csendes nyugalmat és békességet, tekintetük időtlen merengést tükröz.

A mű megértéséhez elengedhetetlen Ferenczy Noémi életművének áttekintése. Művészetét három, egymástól élesen elkülönülő korszakra oszthatjuk. Az első körülbelül 1912-től 1916-ig tartott: e periódus legjellegzetesebb alkotása az 1913-ban készült TEREMTÉS és az 1915–16-ból való MENEKÜLÉS EGYIPTOMBA. A kárpitzövés reneszánsz hagyományai ezeken az alkotásokon érződnek a legjobban. Lényegében véve verdűrök, növényi ornamentikát ábrázoló falikárpitok, amelyeket ugyancsak növényi motívumokból kialakított szőtt keret, bordűr vesz körül.

A kilenc négyszögletes mezőre tagolt TEREMTÉS az ébredő reneszánsz egyik – más művészeti ágban született – fő művét, a firenzei Battistero Lorenzo Ghiberti készítette PARADICSOMKAPU-ját idézi fel. Alakjai naivak, statikusak, az ábrázolás mesészerű. A MENEKÜLÉS EGYIPTOMBA buja növényzetével, mindent beborító ornamentikájával már-már a barokk díszítettségére emlékeztet. A TEREMTÉS alakjai formailag kiemelkednek környezetükből, a Heródes vérengzése elől menekülő Szent Családot ábrázoló kárpiton azonban – noha az előtérben, középen helyezkednek el – szinte belevesznek a dúsan nőtt növények sűrűjébe.

Az oeuvre második, körülbelül 1917-től 1922-ig tartó korszakában továbbra is jelen van a növényi ornamentika, de az alkotásokon immár főszereplőként jelenik meg az ember. Nem sztaffázsfigura többé, hanem kifejezéssel teljes individuum. A TEREMTÉS-en Ádám és Éva az állatok között jelent meg, egyikük sem emelkedett ki gesztusokkal, pusztán létükön túl nem fejeztek ki sajátos érzéseket. A MENEKÜLÉS EGYIPTOM-

BA alakjai ugyanúgy mentek Betlehemből Egyiptomba, ahogyan a képen látható állatok haladtak tova. Az 1917-ben készült NŐ MADARAKKAL című gobelinen már érez s kifejez valamit az emberi alak. Sűrű növényzet veszi körül, s mozgása, tekintete tudatos cselekvésről árulkodik. Mint aki rálelt valamire, ámuldozva csodálja a fa alsó ágaira támaszkodva a fakoronán ülő madarakat. A négy évvel későbbi NŐVÉREK című alkotás szorosán kapcsolódik ehhez. A NŐ MADARAKKAL szőke hajú, hosszú, sötét ruhába öltözött, egyszerűséget és tisztaságot sugárzó nőalakja tér vissza az 1921-es mű nyolc figurájában.

Ferenczy Noémi harmadik s leghosszabb alkotói korszakában – amely 1922-ben az ÁSÓ EMBER című gobelinnel kezdődött, s a művész nő haláláig tartott – dolgozó, tevékenykedő, olykor egyszerűen csak létező embereket ábrázolt.

A NŐ MADARAKKAL kereső figurája a fakoronán ülő madarakat szemlélve rálelt valamire. Az erdő az útkeresés, a vándorlás, a bolyongás jelképe. Az életúté, az életé. A DIVINA COMMEDIA kezdő soraiban is felbukkanó egyetemes szimbólum már a MENEKÜLÉS EGYIPTOMBA című falikárpiton is megjelent: a Szent Család az élet útján halad, eligazodni vágnak a sűrűben, menedékre lelnek az út végén. Az említett legkorábbi mű, a TEREMTÉS a gyermekkor, az ifjúság öntudatlanságát és védettségét mutatja. Ádám és Éva az állatok között él. Nem tartanak sehová, nem keresnek semmit, békés harmóniában élnek környezetükkel. Éva együtt van Ádámmal – s a következő alkotáson is együtt járja útját a Szent Család. Az 1917-es ábrázoláson már egyedül látjuk a nőalakot: a fához, amelyhez támaszkodik, egymaga ment.

Középpont köré rendeződik a kompozíció: a fa főágainak kiindulópontjából ered minden vonal. Ez az alsó pontja a két legvastagabb ág alkotta szívformának, amely a fakorona centruma. Három madár üli körül, s ide pillant fel a nyugodtan szemlélődő nőalak is. Megérkezett. Semmi sem vezet tovább a néző tekintetét ennél a helynél. Erre néz a jobb oldali madár is, és a jobb alsó faággal együtt jobb felé lezárja a kompozíciót, amely a másik irányban részben nyitott. Fent lezárja ugyan a madár, de a jobb oldali alsó faágnak nincs bal oldali párja, s a nőalak elhelyezkedése, tartása is azt sugallja: balról jött. Az irány egyébként nem véletlen, balról jobbra látjuk haladni az életet s múlni az időt.

A szív nemcsak a fakorona centruma, hanem az ide felpillantó nőalak világának szíve is. Az 1917-es gobelin hullámos-madaras bordűr keretezte nyílása s az ezt megelőző és ezt követő alkotások sora ide enged bepillantánunk. De hát hová is érkezett meg a karcsú, nemes mozgású fiatal nő?

A madár lakta fakoronában felfedezett valamit. Erre utal az önfeledt szemlélődésen, a jobbról lezárt, centrális beállításon túl a négy évvel későbbi NŐVÉREK című mű is: a nőalak, aki a fakoronán ülő madarakat szemlélte volt korábban, immár hét nővérel együtt ül a madarak helyén.

A faágon ülő emberek motivuma Goyánál jelent meg 1819 körül. A LOS DISPARATES sorozat harmadik lapján, a DISPARATE REDICULO, azaz NEVETSÉGES KÉPTELENSÉG című rézkarcon nyomorult, kiszolgáltatott emberek mint árva verebek gubbasztanak egy faágon. Goya alakjait a kegyetlen sors űzte a kopár faágra, idegen környezetbe. Ferenczy Noémi alkotásán a madarak helyén megjelenő nőalakok motivuma összetett érzésekről tanúskodik.

Arckifejezésüket, testtartásukat szemlélve melankóliát, szomorúságot érzünk, a beállítás egymásra találásra, megnyugvásra utal. A jobb felső nő kifelé néző, fürkésző tekintete, a nyolc nővér összebújása s a szokatlan környezet kiszolgáltatottságot, veszélyeztetettséget sugall.

Míg az erdő az életút jelképe, a fakorona az élettéré. Tágas, végtelen tér képzete társul hozzá, míg az ösvényhez ennek éppen az ellentéte. Keskeny és szűk, s még ha széles is, erdő veszi körül, s behatárolja mindkét oldalán. De mit lássunk a madarakban, akiket a fiatal nő érdeklődve szemlél, s akikkel az 1921-es karton tanúsága szerint azonosult? Továbbtekintve Ferenczy Noémi életművén, fény derül erre.

Van valami közös a madarak s a harmadik alkotói periódus megannyi alakja között, s nem is kevés.

A madarak természetes egymás mellett élésének, ősztönös együvé tartozásának párhuzamát alkotásai egész során felfedezhetjük: két hasonló nőalak ül felhúzott térdekkkel, egymáshoz hajolva a PIHENŐK című akvarellen (1922), ketten dolgoznak együtt csendben a KERTÉSZEK című gouache-on (1923) és a KERTÉSZNŐK című gobelinen (1924). Az ÉBRESZTÉS című akvarellen, illetve falikárpiton (mindkettő 1926–27) társát ébreszti valaki gyengéd szeretettel. A SZÜRET címet viselő papírra (1930 körül) és pauszra (1938 körül) készült gouache-okon megint csak ketten dolgoznak együtt szóltanul. Egy hasonló témájú, valamivel korábbi akvarellen – GYÜMÖLCSSZÜRET (1929 körül) – négyen. Itt ismét felbukkan a fa, a fakorona motívuma, s a négy szüretelő egyike fenn van a fán, ott, ahol a NŐVÉREK című kartonon a kék ruhát viselő, kiemelt nőalak. Beillik ebbe a sorba a FAHORDÓK két változata (gouache – 1932 és tempera – é. n.) is, a SZŐLŐMUNKÁSOK című gouache (1937 körül), a GEREBLYÉZŐK című, akvarellvázlatban is fennmaradt falikárpit (1941–42) s a munkásmozgalmi témájú alkotások nem kis része: a MUNKÁS ÉS PARASZTLÁNY című akvarell (1940-es évek), a FELVONULÁS című gobelin (1949–50), az ÖSSZEFOGÁS (KÉT MUNKÁS) című kompozíció (akvarell, majd gobelin, mindkettő 1948 körül) s két falikárpit, a LEÁNYKOSZORÚ (1952–54) és a HAZATÉRŐ LÁNYOK (1956–57).

Kötöttségektől mentes, szabad létezést fejez ki az imént felsoroltak közül jó néhányon kívül a KIS VÁNDOR című gobelin (1939–40) s az 1942 körül három akvarellváltozatban is elkészült ERDŐ, amelyen messzi távolba visz az erdő szélén baktató vándor útja.

A fészeképítés analógiájaként említhetjük a RÖZSEHORDÓ (1924–25), a KÖMÜVES (1933) és a HÁZÉPÍTŐ (1933) címet viselő gobelineket. További párhuzamokat keresve a madarak s a harmadik alkotói periódus alakjai között a PIROS KORSÓS SZŐLŐMUNKÁSNŐ című gobelin (1929–30) s a PÉK című gouache, illetve karton (1933) kapcsán az élelemkeresés, az ANYA GYERMEKKEL (MADONNA) (1955–56) láttán a fiókák gondozásának mozzanata merül fel.

A teljesség igénye nélkül felsorolt alkotások minden kétséget kizáróan alátámasztják azt a feltételezést: a két madaras opus keletkezése után készült művek legnagyobb része olyan tevékenységet, olyan életformát ábrázol, amely feltűnő hasonlatosságot mutat a madarak életformájával. A két kulcsfontosságú mű keletkezésekor alkotójuk huszonhét, illetve harmincegy éves volt: éppen annyi, amennyinek a NŐ MADARAKKAL egyetlen s – hét társa mellett – a NŐVÉREK kiemelt nőalakja látszik. Mindezek fényében kézenfekvő tehát, hogy alkotójukkal hozzuk őket kapcsolatba, ha tartózkodnunk kell is a teljes azonosítástól. A keletkezésük sorrendjében vizsgált alkotások a rajtuk felbukkanó ember magára találásáról, önállóvá válásáról beszélnek. Tekintettel arra, hogy a madarak és a harmadik alkotói korszakban született művek ábrázolta emberek között többszörös a párhuzam, s Ferenczy Noémi a gobelinszövésben, a szorgalmas alkotómunkában lelt saját útjára, meg kellene vizsgálnunk, vajon megtalálható-e az alkotómunka ábrázolása Ferenczy Noémi harmadik alkotói korszakának munkáin. Nos, a madarak összetartozása, a fészeképítés, az élelemkeresés, a fiókák etetése kap-

csán említett alkotások legtöbbször már láttuk: igen. Sőt többségük címe is valamilyen tevékenységre, munkára utalt. Alkotómunkára, annál is inkább, mivel egyrészt mindenféle munkát tekinthetünk úgy, mint alkotást, másrészt a gobelinszövés türelmet igénylő, manuális műveletei különösképp párhuzamba hozhatók Ferenczy Noémi csendes figyelemmel dolgozó alakjainak ilyen-olyan tevékenységével. A már idézettek kivül megemlíthetjük még ebben az összefüggésben az új periódus első alkotását – ÁSÓ EMBER (1922) – vagy a FAHORDÓK (1932), IRTÁS (1939), illetve GEREPLYÉZŐK (1941–42) címet viselő falikárpitokat.

Mivel a NŐ MADARAKKAL tétova, kereső, madarakat szemlélő nőt ábrázol, a NÖVÉREK ugyanezt a nőalakot többedmagával a madarak helyén, s az ezt követő korszak szinte minden alkotása olyan embereket, akik helyzetük, tevékenységük tekintetében rokonságot mutatnak a madarakkal, a két középső periódusbeli alkotást értelmezhetjük talán Ferenczy Noémi magára találásának kifejezéseként s a két kép középponti nőalakját mint alkotójuk domináns lélekrészének kivetített ábrázolását. Ahogyan a NŐ MADARAKKAL kereső alakja megtalálta világát a madarakéban, alkotója az alkotásban s abban a belső világban, amelyet a harmadik alkotói korszakban készült képek tükröznek: az ember szerény visszavonultságban, serény munkában él. A NŐ MADARAKKAL és a NÖVÉREK a megtalálás és az azonosulás kifejezéseiként egységes megvilágításba helyezik a teljes életművet.

Mondják, Ferenczy Noémi minden puritánsága ellenére csak a legelegánsabb szalonokból öltözködött, s egyszerű ruhadarabjai válogatott, nemes darabok voltak. Nem a madarakat juttatja-e eszünkbe ez is, mindig szép, ékes tollaikkal?

Halasi Zoltán

VIRÁGCSENDELET

Beállítás

Két szál virág. Kis öregasszony.
Melyik edénybe illenék?
Hogy majd olajba jól mutasson.
A karcsu ön? A bő cseh kristály?
Odaki köd, idebe füst száll.
Adjunk hozzá egy kis zenét.

Vivaldi „Tél”. Egy kancsó öble.
Akár a test, csak foglalat.
Mikor lappadhatott a göb le?
Barisnya hat volt. Húsztovaris.
A nyakamon. – Akkor hová is...? –
Jaj, hogy meglovagoltalak!